

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/103/21-25>

Şükufə Vəliyeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
valiyevashukufa@gmail.com

ABŞ TƏNQİDİ REALİZMİNİ FORMALAŞDIRAN AMİLLƏR

Xülasə

ABŞ üçün dağıdıcı təsirə malik olan Vətəndaş və Dünya müharibələrinin gedişində acı müharibə taleyinə düşər olmuş insanlar çarəsiz şəkildə istehsal sənayesinin qurbanına çevrilmişdi. XVIII əsrin sonlarından etibarən ABŞ-da baş verən sənaye, mədəni və sosial inkişafarla bağlı olaraq savadlılıq realizmə öz töhfəsini verdi. ABŞ realizmi fonunda yaranan tənqidi realizm ABŞ mənzərəsinin mədəni coşqunluğuna, gündəlik həyat qayğıları ilə bağlı insanlara və hadisələrə diqqət yönəltmək üçün sənətdən daha da geniş hərəkətin bir hissəsinə çevrildi. ABŞ-da sənayenin inkişafı ilə savadlılığın və əhalinin artımı da realizmin inkişafına öz töhfəsini verirdi. Müəlliflər real insanları real vəziyyətdə təsvir etməyə başladılar. Həyatın dinamik dərkinin müxtəlifliyi, fərdi üslubların yeni çalarla nümayiş olunması ABŞ ədəbiyyatında ideal həqiqət axtarıqlarını özündə əxz edir. Tənqidi realizm ABŞ ədəbiyyatında uzun müddət davam edən, bu gün də özünü büruzə verən bir ədəbi formasıdır.

Açar sözlər: realizm, ideologiya, kapitalizm, ədəbi tənqid

Shukufa Valiyeva

ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi
Doctor of Philosophy in Philology
valiyevashukufa@gmail.com

Factors shaping critical realism in the literature of the USA

Abstract

During the course of the Civil and World Wars, which had a devastating effect on the United States, the bitter war-torn people became helpless victims of the manufacturing industry. Literacy contributed to realism in connection with industrial, cultural, and social developments in the United States from the late eighteenth century. Emerging from the background of American realism, critical realism became part of a broader movement beyond art to focus on the cultural exuberance of the American landscape, on people and events related to the concerns of everyday life. With the development of industry in the United States, the growth of literacy and population also contributed to the development of realism. Authors began to depict real people in real situations. The diversity of the dynamic understanding of life, the display of individual styles in new shades embodies the search for the ideal truth in American literature. Critical realism is a long-standing literary formation in American literature that is still evident today.

Keywords: realism, ideology, capitalism, literary practice

Giriş

ABŞ tənqidi realizmini formalaşdırən amillər

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Amerika Birləşmiş Ştatlarının fəlsəfi, ədəbi və mədəni düşüncə tərzini modern insan və onun problemləri əhatə edirdi. Təsadüfi deyil ki, ABŞ ədəbiyyatının böyük hissəsini təşkil edən tənqidi realizm ənənələri xüsusi formasına, mənəvi-ruhi əhəmiyyətinə və ABŞ ictimaiyyətində baş verən proseslərə təsir gücünə görə bütün dünyada geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanmış, mütərəqqi mövqeyi ilə fərqlənən yazıçıların əsərləri dünya ədəbiyyatında əks-səda doğurmuşdur. 1865-ci ildə Amerika Vətəndaş müharibəsinin sonuna doğru

daha çox populyarlaşan Realizm hərəkatı XX əsrə qədər davam etdi. Tənqidçi Androu Hukun fikrincə, yeni realizm mühafizəkar yeni İngiltərə quruluşuna etiraz idi (Hook, 2016: 4).

ABŞ üçün dağıdıcı təsirə malik olan Vətəndaş və Dünya müharibələrinin gedişində acı müharibə taleyinə düşər olmuş insanlar çarəsiz şəkildə istehsal sənayesinin qurbanına çevrilmişdilər. XIX əsrin sonlarından etibarən ABŞ-da baş verən sənaye, mədəni və sosial inkişaflarla bağlı olaraq savadlılıq realizmin inkişafına öz töhfəsini verdi. ABŞ realizmi ABŞ mənzərəsinin mədəni coşğunluğuna, gündəlik həyat qayğıları ilə əhatə olunmuş adi insanlara və hadisələrə diqqəti yönəltmək üçün sənətdən daha da geniş hərəkatın bir hissəsinə çevrildi. ABŞ-da sənayenin inkişafı ilə savadlılığın və əhəlinin artması da realizmin inkişafına öz töhfəsini verirdi. Müəlliflər real insanları real vəziyyətdə təsvir etməyə başladılar. Estetik qənaətlərin hekayə, roman əsasında inikası, Amerika ədəbiyyatında uzun müddət davam edən, bu gün də özünü ara-sıra büruzə verən bir ənənədir. Həyatın dinamik dərkəninin müxtəlifliyi, fərdi üslubların yeni çalarla zənginləşməsi ABŞ ədəbiyyatında fərd daxilində axtarılan ideal həqiqət axtarışlarını özündə əxz edirdi. Realizmin yaranma prinsiplərinə nəzər yetirərkən, belə nəticəyə gəlirik ki, XIX əsr amerikalı realizmi xüsusi formada tənqidi realizm bütün xüsusiyyətlərini tək-cə öz sosial-tarixinə, fəlsəfi ənənələrinə deyil, həmçinin Avropanın maarifçi tənqidi realist ədəbiyyatının təcrübəsinə, xüsusilə ingilis və fransız ədəbiyyatının ədəbi ənənələrinə söykənərək inkişaf etmişdir. Fransada Onore de Balzak, Stendalın əsasını qoyduğu “naturalist məktəb”in yaranması, əlbəttə, ABŞ realizminin yaranmasına mühüm təsir etmişdir. Yaşadığı dövrün qurbanı kimi təqdim olunan baş qəhrəmanın dünyaya realist baxışı əsas göstərici hesab edilən tənqidi realist əsərlər oxucuda həqiqilik, yumoristik, patetik, təəccüb, laqeydlilik və nifrət əhvali-ruhiyyələrini doğurmaqla, heç şübhəsiz, amerikalı cəmiyyətində daha çox şəfəverici missiyanı öz üzərinə götürmüş kimi oldu. Amerikalı tədqiqatçı Persi Boyntonun qeyd etdiyi kimi, köhnə şərtlərin sıxışdırılmasını hiss edən və sonra yeni şərtlərin azadlığından həzz alan biri qədər Amerikada həyat vəd edən heç kim daha yaxşı qiymətləndirə bilməzdi (Boynton, 2020: 47).

Bu dövrdə yazılmış əsərlərin bəziləri sosial-psixoloji xarakter daşıyırdı. Bu cərəyanın bəzi nümunələri 1830-cu illərin əvvəllərində nəzərə çarpır. Məsələn, Avqust Baldwin Lonqstritin (Augustus Baldwin Longstreet) “Corciya mənzərələri” (Georgia Scenes) (1835) adlı əsərində məzmunla forma arasında ziddiyyət özünü göstərir. Lonqstrit Corciyada başına gələn hadisələri orijinal şəkildə təsvir etmək məqsədilə bədii uydurmaya az yer verərək insanların qəddarlığını, burjuva cəmiyyətinin qüsurlarını aşkarcasına tənqid edir. Avqust Lonqstritin realist ideyası oxucunun şüuruna təsir edib, bir növ, onun gələcək həyatına istiqamət verir.

ABŞ tarixində baş verən ictimai-siyasi hadisələr spesifik realist çalarla Stefan Kreyn (Stephen Crane), Villiam Din Houels (William Dean Howells), Mark Twain (Mark Tven), Sem. R. Votkins (Sam. R. Watkins) və digər ilkin tənqidi-realist yazıçıların əsərlərində öz bədii əksini tapmışdır. Bu yazıçıların əsərlərini oxuyan zaman oxucu yazıçının daxili müəllif tendensiyasına əsasən təhkiyəçi kimi qəbul edir. Bu hal yalnız realist tipli əsərlərə deyil, eyni zamanda ABŞ dövlət kimi formalaşdığı dövrdə qələmə alınmış ilkin hekayə və nağıllarda da rast gəlinir. Nağıl və eskiz ABŞ ədəbi tarixi üçün tək-cə müxtəlif məzmunla malik olduqlarına görə deyil, həm də ona görə vacibdir ki, bu nümunələr vasitəsilə “əslik hissi” və “natamamlığın qəbulu” reallaşır (Fash, 2020: 166).

Xüsusilə qeyd edək ki, Villiam Din Houels (1837-1920) ABŞ ədəbiyyatına tənqidi realist estetika gətirən ilk amerikalı yazıçıdır. Onun 1880-1890-cı illərdə orta və yuxarı təbəqə həyatından bəhs edən hekayələrində ironik obrazlarla zəmanəsinin insan və hadisələrinə ən zərif formalı tənqidlə yaxınlaşaraq onlara xəyalpərəst, mənasız iddia və işlərlə məşğul olan obrazlar kimi müraciət edir.

Onun ən məşhur romanı olan “Silas Lafamın yüksəlişi” (1885) öz səhvləri ucbatından ironik olaraq maddi sərvətdən düşən bir insanı təsvir edir. Ironik irad demək olar ki, eyham xarakteri daşdığından Villiam Din Houels başladığı fabulanı sonacan uğurlu şəkildə qoruyaraq öz təxəyyülündəki obrazları bədii abstraksiya prosesindən keçirməklə bədii bütövlüyün qorunub saxlanılmasını mütənasib formada əvvəlcədən hazırladığı plana daxil edə bilir (Howells, 2021: 292).

Əlbəttə, tənqidi realizm ifrat şəkildə ideallaşdırılan ədalət normaları olan yerdə qətiyyənlilik inkişaf edə bilmədiyi üçün XVIII əsrdə yeni yaranan tənqidi-realist formalı əsərlər konseptual məzmunu ilə ABŞ ədəbiyyatı üçün aktual mövzunun əsas obyektinə çevrilmişdir (Berke, Bleil, Cofer, Davis, 2023: 957).

Tənqidi realist yazıçılardan hesab edilən Horatiyo Alcer Cuniyor (Horatio Alger, Jr.) (1832-1899) spesifik tənqidi-realist müstəvidə tam bir estetik və tənqidi fikir sxemindən ibarət süjet hazırlamağı ilə seçilən XIX əsrin məhsuldar yazıçılarından olmuşdur. Yazıçıya ən çox şöhrət gətirən onun çəkməçi, jurnalist, alverçi və digər peşələrlə məşğul olan oğlan uşaqlarının sərgüzəştlərindən bəhs edən silsilə romanlarında səfil vəziyyətində yaşayan oğlan uşaqlarının hansısa varlığının təsadüfi təsiri ilə sərvət sahibi olmalarından bəhs edir. Yazıçının hekayələrində ABŞ tənqidi realizm dövrü aydın şəkildə xalis burjuva əlaqələrinə tam zidd bir ideologiyanın sirayət etdiyi mərhələnin hadisəsi kimi vüsət tapmışdır. Birləşmiş Ştatlar kimi demokratik bir ölkədə agentliklərin bərabər şəkildə yenidən bölüşdürülməsini təmin etmək üçün qanunların qəbul ediləcəyini düşünmək olar (Lelekis, Lavelle, 2021: 6). Horatiyo Alcerin ədəbi eyhamlarının keyfiyyəti onun yazısını fərqli edir. Onun “Oğlanların kitabı”nda xatırlanan böyük müəlliflər arasında Şekspir, Milton, Lonqfellov, Siseron, Horatsi və başqaları var (Alger, 1887: 66).

“Mən ilahiyyəti əsasən ədəbi mədəniyyətin bir qolu kimi öyrəndim və özümü ona bir peşə kimi həsr etmək fikrim olmadı” fikirlərinin müəllifi olan Horatiyo Alcer Cuniyor əsərlərinin yarından çoxunda “Müqəddəs Kitab”a istinad edərək, sanki, gənclər üçün əxlaq təlimatçısı missiyasını icra edirdi. O, oğlanları biznes uğurundan daha çox təqva və əxlaqi fəzilət yoluna yönəltməklə kifayətlənirdi. Onun qəhrəmanları yaxşı talelərə layiqdirlər, çünki onlar fəzilətli gənclərdir və yazıçının bir çox kitabları gənc qəhrəmanlarının böyük firmalarda təvazökar karguzarlıq işlərinə yiyələnməsi ilə bitir. Bu iş yerləri gənclərə sərvətdən çox mənəvi olaraq daha da yüksəlmək şansı verir. Gənc qəhrəman üçün biznes uğuru vacibdir, lakin daha vacibi hörmətli vətəndaş olmaqdır. Bu eyhamlar Alcerin ədəbiyyata dair biliklərini ortaya qoyur və işinin ədəbi keyfiyyətini artırır. Horatiyo Alcerin tənqidi realizmində bədii təsvirin həqiqiliyi xüsusilə vacib xarakter daşıyır (Alger, 2021: 47).

İnamla deyə bilərik ki, məhz ABŞ-da tənqidi realizm Qərbi Avropa mütəfəkkirlərinin və burjuva ideoloqlarının təsiri ilə yaranıb formalaşmışdır. Etnik kökləri Amerika İnkilab Müharibəsi dövrünə, əsgərlərə, din xadimlərinə, şeriflərə, hakimlərə və fermerlərə gedib çıxan amerikalı yazıçı Stefen Kreyn (Stephen Crane) (1871-1900), əsasən, bədii ədəbiyyat nümunələri yazan jurnalist olmuşdur. Horatiyo Alcerdən fərqli olaraq, Kreyn həyatı ən bərbad vəziyyətdə – gecəqondularda və döyüş meydanlarında görürdü. O, ölümündən sonra adı insanın müdafiəçisi, realist və simvolist kimi uğur qazanıb (Crane, 2022: 1872).

Tənqidi realizm istər ABŞ-ın siyasi həyatını, istərsə də cəmiyyətinin dini və milli ehkamlardan törəyən əxlaq qaydalarını özlərinə güzgü kimi göstərdiyi üçün, habelə insan əxlaqına və cəmiyyətlə münasibətlərinə aid edilən hadisələrin ən çox işlənən tipi hesab edilən sosial tematikaya aid olduğu üçün nəsrin mərkəzi mövzusu hesab edilən mənəvi-əxlaqi xarakter daşıyır. Fantaziyadan uzaqlaşaraq və indiyə fokuslanaraq Amerikan tənqidi-realizmi yeni bir keçid və sıçrayış təqdim etdi – modernizmi və indiki zamanda olmağın nə demək olduğunu təqdim etdi. Bu baxımdan, Kreynin “Meqi: Küçələrin qızı” (Maggie: A Girl of the Streets) (1893) hekayəsi ən yaxşı, ən real gündəlik çalarla təsvir edilmiş ABŞ-ın tənqidi-realist romanlarından biridir. Məhz Meqinin başına gələn müsibətlər fonunda Kreyn obrazı Amerika mənzərəsinin və adi amerikalıların evdəki həyatının tükənməsini və daxili təlatümü təsvir etməyə çalışmışdır. Bu hekayə tərbiyəsiz, alkoqolik valideynləri tərəfindən məhvə məhkum olunmuş kasıb, həssas bir qızın acı hekayəsidir. Hekayə boyunca Kreyn ictimai faktları təhrif etmədən onları bədii müstəvidə real epizodlar şəklində oxucusuna təqdim edir. Əsərin final hissəsində dərin məhəbbətlə özünü fəda etdiyi sevgilisinin etinasızlığından sonra Meqi özünü saleh sayan anası tərəfindən rədd edildikdə sağ qalmaq üçün fahişə olur, lakin tezliklə ölür. Qəhrəmanın ölümü ilə yazıçı cəmiyyət və şəxsiyyət arasındakı konfliktləri daha aydın nəzərə çatdırmaq məqsədi daşıyır (Crane, 1896: 158).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, XIX əsrin sonlarından XX əsrin əvvəllərinə qədər ABŞ-da nəhəng sənaye, iqtisadi, sosial və mədəni dəyişikliklərin nəticəsində davamlı Avropa immiqrasiya dalğası və beynəlxalq ticarət üçün artan potensial ABŞ-a artan böyümə və maddi rifah gətirdi. Yazıçılar təxəyyüllərindəki əsəri təsvir etmək üçün şəhərin təlatümlü duyğularından, fakturalarından və insanlarından istifadə edirdilər. Həyatı həqiqətən olduğu kimi təsvir etmək üçün hər cür səy göstərən realist yazıçılar romantizm və ona qədərki cərəyanlarda mövcud olan padşahlar və kraliçalar, döyüşçülər və cəngavərlər, iblislər, ruhlar, dəniz canlıları və canavarlar əvəzinə, fermerlərə, tacirlərə, hüquqşünaslara, fəhlələrə və çörəkçilərə, ayaqqabı boyacılarına üstünlük verdilər, daha dəqiq desək, ABŞ realizmində yazıçılar antik dövrlərə qayıtmaq yerinə, XX əsrin əvvəllərindəki cizgiləri və əsl reallığı bütün cəsarətləri ilə qeyd edirdilər. Romantizmdən realizmə keçid mərhələsində formalaşan ABŞ tənqidi realizminin əsas xüsusiyyəti onun forma və ideya axtarışında olan pregenerik mifin deyil, məhz həqiqi reallığın üzərində qurulmasıdır. Bu mövqedən çıxış edən yazıçılar arasında xüsusi çəkisi ilə seçilən yazıçı Viliam Din Hauels (William Dean Howells) (1837-1920) realizm haqqında təsəvvürlərini sosialist münasibətlərlə paralel inkişaf etdirməsi ilə fərqlənmişdir. Belə ki, jurnalist olaraq “Atlantic Monthly” və “Harper's Magazine” jurnallarının redaktoru rolunda və esseist və ya yazıçı kimi “Müasir nümunə” (“A Modern Instance”) və “Silas Laphamın yüksəlişi” (1885) (“The Rise of Silas Lapham”) kitabların müəllifi kimi tənqidi realizm nəzəriyyəçilərindən hesab edilir. Onun bədii yaradıcılığı orta və yuxarı təbəqənin sosial həyatı və ictimai problemlərə diqqəti cəlb edən realist hadisələri ehtiva edir.

Hauels “Silas Laphamın yüksəlişi” romanında realist personajları təqdim edir, onların fərdi qüsurlarını və güclü tərəflərini göstərərək ictimai problemləri şərh edir. Yazıçı bu romanında materialist məqsədlər və dəyərlərin ardınca gedən Silas adlı bir qəhrəmanın iş həyatı və sevgi üçbucağını izləyir, onun dözmək məcburiyyətində qaldığı ağır şərtləri işıqlandırır. Kreyn eyni zamanda daxili pafos ilə zəngin psixoloji mübarizələrə də diqqəti cəlb edərək romantizmin bəxş etdiyi sentimental, həddən artıq emosional nəsrədən qaçır. Çünki burada “həqiqət carçısı” personajlar süjetdən daha önəmlidir. Bu romanla Kreyn ABŞ ədəbiyyatında kifayət qədər az təmsil olunan bir sahəyə diqqəti cəlb edərək, bir növ digər yazıçıları psixoloji həqiqətləri olduğu kimi, uydurulmadan təsvir etməyə də təşviq etdi. Boya biznesində fürsətçilik və xəsislik xüsusiyyətləri ilə sərvət qazanan personaj Silas Lapham laphamların heç vaxt əldə etmədiyi sosial şöhrəti qazanmaq üçün qızının aristokrat Kori (Corey) ailəsinə ərə getməsini istəyir. Burada ən mühüm cəhət odur ki, müəllif reallığı təfərrüatla diqqət yetirərək təsvir edir. Fikrimizcə, hekayədə baş verən hadisələrin vaxt və şəraitlə müqayisədə inandırıcı göstərilməsi yazıçının xüsusi məharəti hesab edilə bilər. Silasın işini idarə edərək iş əxlaqı, davranışı, eyni zamanda İrenin eşq macərası iki hekayəni bir araya gətirən eyni materialist dəyərlər toplusuna əsaslanır. Silas sevgi cəhətdən xoşbəxtlik qazansa da, tamahkar səhvləri sayəsində işini və gəlir qaynağını itirərək hörmətdən düşür. Yazıçının fikrincə, Silas özünün əvəzinə başqalarını düşünmək və mənəvi cəhətdən daha yaxşı olmaq üçün səyahətə başlamalıdır. XIX əsrin əvvəllərində ABŞ yazıçıları ingilislər kimi zərif yaza bildiklərini sübut etməyə çalışdıqları üçün sentimental və ya təmtəraqlı olmağa meyil edirdilər. Güclü, realist danışmaq dilində amerikan nitqinə əsaslanan Mark Tvenin yazı manerası ABŞ yazıçılarının milli tərzlərinə yeni ədəbi qiymət verdi (Tuckey, Sanderson, Stein, Anderson, 2000: 34).

Mark Tven ölkənin daxili bölgələrindən gələn ilk böyük müəllif idi və onun fərqli, yumoristik jarqon və ikonoklazmını ələ keçirdi. M. Tveni zorakılıq problemi dərinəndən düşündürürdü. Yaradan tərəfindən yumor yaratmaq istedadı verilmiş yazıçıda yalanı gülüş hədəfinə çevirib qəhqəhəli sarkazm yaratmaq hünəri, əlbəttə, təsadüfi ola bilməzdi. Yazıçının yumor “tülünə” bürünmüş, əslində, olduqca acı pafosunun mənfi ideoloji doqmalarla sıx bağlılığı danılmazdır. Belə ki, M.Tven “Qərribə təcrübə”, “İnsan nədir?”, “Eskimos qızın məhəbbət hekayəsi”, “1.000.000 funt sterlinlik qəbz” və s. hekayələrində insan məsələsini təhkiyənin ön planına çıxarıb. Yazıçılıq qayəsinə sədaqətlə riayət edən Mark Tven vətəninin hüdudlarında baş verən qızğın anti-quldar müharibəsini qeyd-şərtsiz qəbul edən mövqeyinə rəğmən, təkcə dövlət məmurlarını deyil, eyni zamanda yerli qəbilələrin törətdiyi, heç bir ağıla, məntiqə sığmayan zorakılıqları da tənqid edirdi (Twain, 1867: 16).

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd edək ki, realizmin postulatları əsasında ABŞ tənqidi realizminin bədii yumor, satira, tənqidi hədəfləri təhlil edilmiş və bu qənaətə gəlinmişdir ki, XVIII əsrin sonlarından etibarən XX əsrin əvvəllərində ABŞ yazıçıları üçün realizm sadəcə ədəbi vasitə yox, eyni zamanda həqiqəti söyləmək və köhnəlmiş ənənəni yenisi ilə – daha işlək və anlaşılan ilə əvəz etmək üsulu idi.

Ədəbiyyat

1. Hook, A. I. (2016). *American Literature in Context: 1865-1900*. Taylor & Francis, p. 4.
2. Boynton, P. H. (2020). *A History of American Literature*. Outlook Verlag GmbH, p. 47.
3. Fash, L. G. (2020). *The Sketch, the Tale, and the Beginnings of American Literature*. University of Virginia Press, 166 p.
4. Howells, W. D. (2021). *The rise of Silas Lapham*. Independently Published, 292 p.
5. Berke, A., Bleil, R., Cofer, J., Davis, D. (2023). *Writing the Nation: A Concise Introduction to American Literature 1865 to Present*. DigiCat, 957 p.
6. Lelekis, D., Lavelle, J. F. (2021). *The Working Class in American Literature. Essays on Blue Collar Identity*. McFarland, Incorporated, Publishers, p. 6.
7. Alger, H. J. (1887). *The Cash Boy As the Name Implies. Is a Story about a Boy and for Boys*. Create Space Independent Publishing Platform, p. 66.
8. Alger, H. J. (2021). *Selected Stories of Horatio Alger Jr.: Horatio Alger Jr. Chronicles Tales of Hard Work and Success by Horatio Alger. Jr., Prabhat Prakashan, p. 47.*
9. Crane, S. (2022). *Stephen Crane: Collected Works*. DigiCat, 1872 p.
10. Crane, S. (1896). *Maggie, a Girl of the Streets*. 158 p.
11. Tuckey, S., Sanderson, M., Bernard, L., Stein, F. A. (2000). *Mark Twain's fables of man*. Mark Twain Foundation University of California Press, p. 34.
12. Twain, M. (1867). *The Celebrated Jumping Frog of Calaveras County and Other Sketches*. Angel Price, p. 16.

Göndərilib: 09.04.2024

Qəbul edilib: 20.05.2024